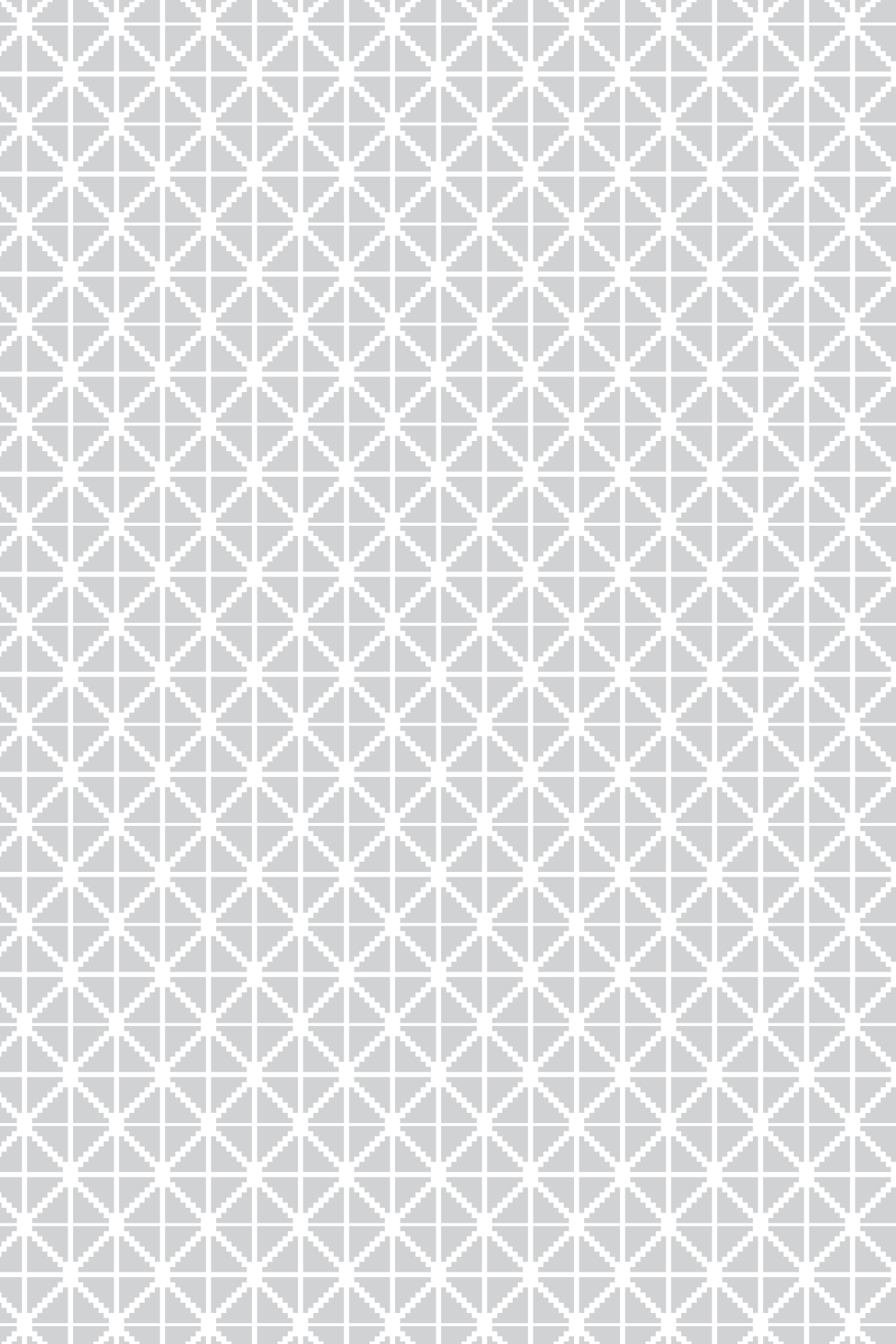

Features

ANG *SINTANG DALISAY*
BILANG TSAPSUY
AT HALIMAW
NI DR. FRANKENSTEIN
Isang Pagbabalik-tanaw ng Mandudula

Sa gitna ng naglalagablab na tag-araw ng taong 2011, nakasalubong ko si Ricardo G. Abad sa tapat ng Rizal Mini-Theater, at mabilisan siyang nagbanggit sa akin ng isang lumang tula sa internet na hango raw sa *Romeo and Juliet*. Marahil naisipan niyang ako ang sabihan dito, bilang kilala niya akong aminadong adik sa tanang ka-Shakespeare-an. Ang atas sa akin ni Abad, basahin ko raw ang tula.

Naalaala kong nadatnan ko na ang tulang ito noong nasa mataas na paaralan ako nang minsang ginalugad ko ang Project Gutenberg. Napakahaba ng naturang tula, ni hindi ko inabalang pasadahan noong una kong nakita. Pag-uwi ko noong araw na iyon ay dali-dali kong tiningnan muli ang tula sa naturang website. *Ang Sintang Dalisay ni Julieta at Romeo: tula sa uicang tagalog* ang sabi sa pamagat. Pansin ko agad ang makalumang pagbabaybay.

Babasahin ko talaga ito?

Tiyak na magiging mabigat na proyektong pagsasaliksik, tipong kakailanganing bumuklat ng mga tomo at diksiyonaryong sing-antigo ng kina Noceda at Sanlucar; mga gabi ng pagsusunog

ng kilay at pagsasalin sa isip ng pananagalog na panahon pa ng kopong-kopong.

Hindi ko matanggihan.

Balot ng hiwaga ang teksto, pakiwari ko’y para ako niyong mga imbestigador sa *CSI: Crime Scene Investigation*, isang sikat na programang pantelebisyon noong 2000s. Sa ibaba ng pamagat nakasaad ang pangalan ng makata: G. D. Roke. At sa ibaba nito, banggit na ito raw ay unang inilimbag sa Maynila taong 1901. (May ikalawang paglimbag noong 1914, at ang pangalan ng awtor ay ipinakilala bilang “Gedeere,” pa-Kastilang pagbasa sa mga titik G, D, at R, mga inisyal ni Roke.) Isinulat niya ito nang kabubuklat pa lamang ng bagong dantaon.

Napakakakatwa ng pangalan ng manunulat. Para sa isang makata ng ganito kahaba at kaambisyosong obra, ni hindi nababanggit ang apelyido niya sa mga nabasa ko nang aklat ng pampanitikang kasaysayan. “One hit wonder siguro ’tong si Roke,” naisip ko. At *Roke*, hindi *Roque*. Tagalista. At tig-iisang titik ang mga pangalan. (Naisip ko tuloy ang mga binabasa kong awtor ng pantasyang sina J. R. R. Tolkien, G. R. R. Martin, at J. K. Rowling. Siguro ’pag may mga inisyal ang nom de plume, ibig sabihin mahahaba ang mga isinusulat?) Doon ko napagwari na marahil ay alyas ito. Nagsaliksik pa ako, at paglaon ito ang naging paksa ng aking di-graduwadong tesis sa kursong Literature in English sa Ateneo (sa katunayan, hindi lamang ang tula ang paksa ng aking tesis, kundi maging ang produksiyong idinirehe ni Abad, na kaming dalawa ang nagsulat), kaya sa aking *thesis defense*, ako lang ang estudyanteng nagbabanggit sa sarili ko sa unang panauhan—may mas hahambog pa ba roon?

Ayon sa aking saliksik, walang biyograpikong detalyeng nasasaad ukol kay G. D. Roke, liban sa mga nakatutuksong himatong nakasaboy sa pambungad na tula, na pinamagatan ni Roke bilang

“Sa Cadalagahan at Cabaguntauhang Tubo sa Sangcapuluan.”
Pansinin ang unang saknong:

Dinala n~g palad na di cayat asam
sa natituiilag na Bayanbayanan,
dacong Habagatan n~g Sangcapuluan,
at sa di calipi punong pamumuhay

Mahihiwatigang ang sumulat ay isang negosyanteng nasa kanluran ng Pilipinas (“habagatan”). May talababa pagkatapos ng salitang *dinala* (may mga talababa siya! Idolo malamang si Balagtas, na naunahan si T. S. Eliot sa paglalagay ng sariling anotasyon sa sariling tula), na nagsasabing isinulat niya ang tula noong Hulyo, taong 1900. At sa salitang *calipi* ay may talababa ring nagsasabing napadpad siya sa “Bayanbayanan” na iyon sa “habagatan” ng Pilipinas dahil sa kung-anong konektado sa pagnenegosyo ng mga “bacasan,” o kompanya. Kalakalan marahil. Ipaliliwanag niya sa mga sumunod na saknong na naisipan niyang kathain ang tula upang aliwin ang sarili niya sa pangungulila sa kaniyang mga mahal sa buhay:

Ang pagayong panglao catan cayang pait
sa pusong uari rin n~g asauang ibig,
at n~g m~ga dugong mahal ang umaquit
na aco’y mag-alio tumula n~g auit.

(Isinipi ko ito upang madamayan ni’yo ’ko. Masdan kung gaano kalaking pasakit ang pagbabasa nito para sa tulad kong hindi naman eksperto sa matandang ortograpiyang Tagalog! Sa unang linya, ang sabi’y “pagayong panglao catan cayang pait,” na kung babaybayin sa modernong ortograpiya ay “pagayong panglaw katan kayang pait.” Ano ang ibig sabihin ng “catan cayang”? Ayon sa diksiyonaryong hawak ko, ang salitang catan ay sinaunang Tagalog

ng “tulí,” na katawa-tawa’t malabong maging kahulugan ng pagkakagamit sa tula. Di kaya may mali sa pag-iimprenta at ang ibig sana talagang sabihin ay “catancay ang” upang buuin ang linyang “pagayong panglaw *katangkay* ang pait,” i.e., panglaw at pait na “magkatangkay,” o magkasama? Aba aywan. Sana’y pagkaabalahan ng isang Almario o sinumang propesor sa alinmang Kagawaran ng Filipino ang tulang ito. Huwag akong mangmang.)

Sa dulo ng panimula ay inaalay niya ang kaniyang obra sa mga “dalaga’t bagong tauong sipot/ sa mahal cong Bayan,” pahiwatig marahil ng didaktikong pakay niya bilang manunulat, hangad na pangaralan ang kabataang mambabasa ukol sa mga uliran ng wastong maneras at pag-ibig. Aaminin din niyang ang tula ay “di sariling catha’t may quinunang ugat” na tumuturolo marahil sa dula ni Shakespeare. Ngunit kay Shakespeare nga ba, o sa marami ring sariling “quinunang ugat” ni Shakespeare, gaya ng “Romeo e Guilietta” ni Matteo Bandello, *The Palace of Pleasure* ni William Painter, at “The Tragicall History of Romeus and Juliet” ni Arthur Brooke? Wala nang makaaalam. Marami kasing detalye sa bersiyon ni Roke na wala kay Shakespeare (at matatagpuan sa ibang bukal na nabanggit ko sa itaas), tulad ng pinalinis at tinanggalan-ng-kahalayang persona ng Nurse at ni Mercutio. Ang iisang eksena ng ligawan sa balkonahe kay Shakespeare ay napakahaba’t napakatagal na ligawan sa hardin at durungawan kay Roke. At ang huling tagpo ng magsing-irog ay hindi salisihan paggising at pagpanaw gaya ng kay Shakespeare, bagkus nagpang-abot silang buhay, at may napakahaba’t halos walang katapusang paalamanan at paghahayag ng walang-kamatayang pagmamahal, kakabit pang pagpapaliwanag sa isa’t isa kung bakit sumablay ang plano ng kunwang kamatayan ni Julieta. (Basahin ang napakatalas na pagsusuri ni Judy Celine Ick ukol sa mga posibleng dahilan ng kaibhan ng bersiyong Roke at bersiyong Shakespeare sa kaniyang sanaysay na “The Undiscovered Country: Shakespeare in Philippine Literature.”)

Pagkatapos kong pasadahan ang tula sa internet, naisipan kong padaliin ang aming engkuwentro sa teksto sa pamamagitan ng muling pagtipa sa tula sa modernong ortograpiya at may kahanay na paraprase sa wikang Ingles. Humingi ako ng tulong sa kaibigan kong si Miguel Quilicot, na tulad kong adik din sa wika. Ilang gabi naming pinagpuyatan at pinagsindihan ng sangkatutak na sigarilyo't pinagtagayan ng soft drink at alak ang pagdi-*decode* sa ubod nang lumang pananagalog ni Roke. Di namin natapos at nakorap ang file, na napakatunggak naming isinulat sa programang Notepad. Salamat sa Diyos at may bahagi nitong naipadala ko kay Abad sa email.

Dahil malapit nang dumating ang oras ng pagsimula ng ensayo, hiningi na sa akin ni Abad na magkita kami't simulan ang pagbabalangkas (o *devising*) sa tula kasama ang salin sa Filipino ni Rolando S. Tinio ng orihinal ni Shakespeare, upang makabuo kami ng tekstong pantanghal (*performance text*). Sabik akong simulan ang proyekto, ngunit nakasalang ako noon sa isang eksperimental na produksiyon (na hanggang ngayo'y di ko matiyak kung pagsisisihan ko bang salihan o hindi, gayong sa palabas na iyon ay pinahubad ako ng direktor). Nainip sa akin si Abad at sinimulan na niya ang pagbabalangkas nang wala ako. Sinundan niya ang daloy ng isang pinaikling bersiyon ng Ingles na *Romeo and Juliet* na dati na niyang ginawa para sa tatlong aktor at gumagamit ng *igal*, isang tradisyonal na sayaw sa timog, bilang koryograpikong bokabularyo (at idinala niya't itinanghal sa Taiwan para sa isang festival). Ito ang paunang bersiyong gusto niyang paalagwahin at gawing Pilipinong-Pilipino. Pinadalhan niya 'ko sa email ng una niyang borador. Makikitang magaspang pa ito at patse-patse, ngunit taglay na nito ang buong daloy at lohika ng bersiyong pinal. Dahil malapit na malapit na ang takdang simula ng pagbabasa ng iskrip at wala na akong palusot dahil nagsara na ang palabas naming pinagburlesan ko, nagkulong ako sa kuwerto at pinagtrabahuan ang dula. Hindi ko na maalala

kung alin ang akin, alin ang kay Abad. Ang ginawa ko'y marami-raming pagtanggap ng mga bahaging galing-Tinio, at pinalitan ko ng galing-Roke; may ilang gawang-Roke na kailangang palitan ng gawang-Tinio alang-alang sa kalinawan; may mga transisyong kailangang imbentuhin at naging gawang-Luarca at gawang-Abad. May mga parteng maaaring maganda sa orihinal na Shakespeare ngunit di na kailangan kaya't dapat tagpasin (halimbawa, masakit ang desisyong pagsamahin na lamang si Benvolio at Mercutio, at alisin ang litaw at napakainteresanteng karakter ng Nurse—sa simpleng dahilang pinatitigil nito ang mabilis na daloy ng kuwentong hanap namin ni Abad). Marumi ang trabaho at proseso, para kaming may dalawa, tatlong katawang inooperahan, kulang na lang at may literal akong gunting at pandikit.

Bale, ang nalikha namin ni Abad ay walang iba kundi ang halimaw ni Dr. Frankenstein.

Tsapsuy. Pilipinong-Pilipino ba 'ka mo?

Shakespeare, at Tinio, at Roke, at Abad, at Luarca.

Ikalawang araw ng pag-eensayong may iskrip, naisipan nina Abad at ng koryograpong si Matthew Santamaria na palitan ang mga Kanluraning pangalan at gawing tunog-Islamiko o Moro. Alangan naman kasing manood ng mga nakamalong at nagbubuhay ng kris at tumutugtog sa kulintangan na ang tawag sa isa't isa'y Romeo, Juliet, at Montague. Nagdala ng aklat si Santamaria ng mga flora't fauna sa Mindanao, na siyang pinagkunan niya ng mga pangalan. Si Juliet naging Jamila; Romeo naging Rashiddin; Tybalt naging Taupan; Count Paris, Datu Pian-dao; Benvolio, Badawi; Capulet, Kalimuddin; Montague, Mustapha; Escalus naging isang Datu (o Lakambini, kapag aktres ang gumaganap); si Friar Laurence, isang Imam; ang *apothecary* naging mambabarang; ang Verona naging Semporna (isang pinag-aagawang isla sa Timog Mindanao), at ang Mantua, na pinagdistiyeruhan ni Romeo, naging Dapitan (isang medyo pakindat-matang alusyon sa pinagdistiyeruhan naman ni Rizal).

Shakespeare, at Tinio, at Roke, at Abad, at Luarca, at Santamaria, atbp., atbp.

Maraming pagbabanyuhay na pinagdaanan ang teksto, patunay na, sa kabila ng pagbabalik-tanaw sa produksiyon sa isang imahinaryong nakalipas sa pre-kolonyal na Mindanao, lubhang moderno (masasabi pa ngang *post*moderno) ang pinagdaanang proseso ng pagbubuo sa tekstong pantanghal: *bricollage*, improbisyasyon (lalo sa parteng pinasukan ng kontemporaryong politikal na pagpaparunggit, na hiniram ni Abad mula sa tradisyong Wayang Kulit), at kontra-kolonisasyon. Ang kanonigong teksto ni Shakespeare, na ginamit bilang aparato ng Amerikanong edukasyon at pananakop, ay nakontra-sakop sa pamamagitan ng marubdob, mabalasik, at masasabi pang *pabayang* pagpapatse-patse. Ang kinalabasang pagtatanghal ay nagmukhang buo at organiko, di mapaghahalataan ng pagka-*Frankenstein's monster* nito.

Sa kabila ng prekolonyal na kodigong pang-espektakulo ng naturang dula, ito'y posmodernong-posmoderno—mga kasalimuotan, kontradiksyon, at pagkakapatid-patid ng mga artsibo't kasaysayan na tatak ng matinding liksi at buhay ng *Sintang Dalisay*.

Sa wakas, para sa tesis ko sa Panitikan, sinuri ko ang sariling gawa, at kinailangan kong mauwi sa konklusyong “problematiko” ang naturang dula dahil nag-iimahan sa isipan ng tubong-Maynilang larawan ng kulturang Moro, ng esensyalismo, unibersalimo, atbp., atbpng. mga dalumat at *buzzwords* na *red flag* sa poskolonyal na teorya at kritika. Marahil nga'y mainit na debate ito sa larangan ng *cultural* at *literary studies*. Ngunit kung pag-uusapan ay ang larangan ng pagkamalikhain at paglalaro—napakahalaga ng paglalaro!—walang kasinsaya ang dinanas naming proseso sa pagbubuo ng *Sintang Dalisay*.

G U E L A N V A R E L A - L U A R C A

Department of Fine Arts, Ateneo de Manila University

mluarca@ateneo.edu

Guelan Varela-Luarca is a playwright, translator, stage actor, and director. He has twice been awarded First Prize in the Don Carlos Palanca Memorial Awards for his playwriting. His works as writer and director have been cited in annual best-of-theater roundups by various critics and publications. He teaches directing, playwriting, and theater theory at the Department of Fine Arts, Ateneo de Manila University. He is artistic director at Tanghalang Ateneo, the longest-running college theater company in the Ateneo.